

Recenzja książki Michała Tymowskiego, *Europejczycy i Afrykanie. Wzajemne odkrycia i pierwsze kontakty*, Seria: Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2017, ss. 411.

Słowa kluczowe:

Portugalczycy, Afrykanie, odkrycia geograficzne, Afryka Zachodnia, niewolnictwo

Książka Michała Tymowskiego dotyczy najwcześniejszych, XV-wiecznych spotkań Europejczyków z mieszkańcami Afryki Zachodniej. Zdominowane przez Portugalczyków pierwsze stulecie wypraw pozaeuropejskich zgodnie z konwencjami historiograficznymi przypada, co najmniej w części, na średniowiecze. Autor niejednokrotnie przypomina o tym czytelnikowi nazywając uczestników wypraw „rycerzami”. Jest to zapewne zabieg świadomy, bowiem winniśmy pamiętać, że pisze on o ludziach średniowiecza, nawet jeśli przypisane im role i ich postawy wobec Afrykanów nie zawsze wydają się zgodne z kanonem wartości rycerskich. Jeśli przyjmiemy, że przypadające na tę epokę spotkanie z mieszkańcami nowo poznanych kontynentów pozwoliło Europejczykom odkryć i zdefiniować na nowo siebie, to problematyka omawianej książki ma kolosalne znaczenie dla zrozumienia, jak kształtowała się tożsamość nowożytnej Europy. Nie chodzi tu zatem o odległe w czasie spotkanie „nas” z „innymi”, ale raczej o to, skąd pochodzimy oraz jakie były źródła zachowań, postaw i poglądów towarzyszących spotkaniu Europy i Afryki w ciągu kolejnych stuleci. W epoce odkrywania Afryki ludzie wypracowywali schematy oraz narzędzia poznawcze i interpretacyjne, których późniejsza ewolucja dopiero w XIX i XX stuleciu zaowocowała narodzinami etnografii i lingwistyki. Dla XV-wiecznych Portugalczyków, jeszcze przed odkryciem Ameryki, Afrykanie byli jedynymi ludźmi spoza cywilizacji kręgu europejskiego i śródziemnomorskiego, jakich znali. Jak wynika z książki Tymowskiego, po pewnych wahaniach, sklasyfikowali ich jako ludzi „dzikich”, ale jednak ludzi, choć zagadnienie poligenezy rodzaju ludzkiego i istnienia form pośrednich w kontinuum zwierzę-człowiek rozważano jeszcze w XIX wieku.

Autor bazuje głównie na relacjach europejskich, które cytuje w oryginale zamieszczając równoległe tłumaczenie. Duże wyzwanie metodologiczne stanowi fakt, że wiele z analizowanych relacji uczestników – świadków spotkań z Afrykanami historyk otrzymuje w postaci wtórnej, na przykład poprzez teksty kronik, które przerabiają relacje świadków, spisujących swoje wrażenia z zupełnie innych pozycji niż tacy kompilatorzy jak Zurara czy de Barros, reprezentujący ówczesną portugalską ideologię państwową. Z drugiej strony trzeba przyznać, że w omawianej epoce zachowane relacje „z pierwszej ręki” w mniejszym stopniu są obciążone nakierowanymi na zysk i budowę własnego wizerunku strategiami pisarskimi zawodowych podróżników znanych z późniejszych stuleci.

Książka składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy, zatytułowany „Początki”, dotyczy reakcji na pierwsze zetknięcie z „innym” i pierwszych prób komunikowania się i doświadczeń z tłumaczami. Autor pisze w nim również o uczuciach: odwadze, strachu, ciekawości, zdziwieniu, a także postawach wobec śmierci i sposobach porozumiewania się. Rozważania na temat ludzkich uczuć osadza w kontekście kulturowym. Wydaje się jednak, że problematyka ta może zainspirować kolejnych badaczy. Interesujące byłoby na przykład zbadanie, jak motywy odwagi, lęku i strachu zawarte w opisach podróżniczych sytuują się na tle ówczesnych konwencji literackich i czy szczerość wypowiedzi poznających Afrykę nie była przez owe konwencje ograniczana.

Szczególnie interesujące jest wykorzystanie przez Autora najwcześniejszych, portugalskich słowniczków języków afrykańskich jako źródła do poznania zakresu komunikacji międzykulturowej. Te często krótkie zestawienia słów to najstarsze znane zabytki języków zachodnioafrykańskich. Pewną trudność w interpretacji tego rodzaju źródeł stanowi fakt, że już w XV wieku w obiegu znajdowały się zapożyczenia z języków europejskich, których źródłosłów nie zawsze jest łatwy do uchwycenia.

W rozdziale drugim pt. „Spotkania” Autor pisze o organizacji i przebiegu spotkań między Europejczykami a Afrykanami, to znaczy o fazie rutynizacji spotkań pomiędzy „innymi”. Czytamy zatem o ucztach, o zasadach handlu i o wzajemnych poselstwach dyplomatycznych. Ciekawym rozwiązaniem formalnym jest przedstawienie trzech krótkich *case studies* reprezentujących scenariusze spotkań najbardziej typowe dla kolejnych faz wzajemnego poznania, a zarazem ewolucję, jakiej spotkania takie uległy.

Rozdział trzeci „Mniejszość wśród większości” dotyczy ówczesnej afrykańskiej diaspory w Europie, tzn. niewolników oraz Europejczyków, którzy porzucili służbę koronie portugalskiej i wybrali samodzielne życie na kontynencie afrykańskim (tzw. *lançados* i *tangomaos*). Ich potomkowie urodzeni z miejscowych matek pełnili ważne funkcje tłumaczy i brokerów, ułatwiając kontakty polityczne i handlowe oraz przyczyniając się do rozpowszechnienia na wybrzeżu języka portugalskiego, a potem innych języków europejskich.

Zdaniem Autora zagadnienie wczesnego niewolnictwa europejskiego, które zanikło jeszcze w epoce wczesnonowożytnej i, mimo znacznej skali zjawiska, nie pozostawiło w Europie żadnej afrykańskiej mniejszości, jest niezwykle ważne dla zrozumienia ewolucji postaw Europejczyków wobec Afrykanów. Konsekwentna postawa rasistowska wobec Afrykanów wytworzyła się w Europie nieco później, w erze boomu atlantyckiego handlu niewolnikami. Jednak już w wieku XV widać symptomy rodzącego się w Europie umotywowanego rasowo poczucia wyższości właśnie w zetknięciu z biedą i poniżeniem, jakie były udziałem czarnych niewolników. W okresie tym jednak takie poglądy i postawy były równoważone przez współczucie i poczucie obowiązku płynące z chrześcijańskich przekonań religijnych.

W rozdziale czwartym „Jedni o drugich. Powstawanie obrazu «innego»” Autor odtwarza proces gromadzenia wiedzy na temat wyglądu, obyczajów i języków „innych”, a zarazem kształtowania się wzajemnych stereotypów. Fundamentalną trudnością tego rodzaju badań jest niemal zupełny brak spisanych relacji afrykańskich na temat spotkań z Europejczykami. Wynika to z faktu, że Afrykanie spotykani na wybrzeżach nie posługiwali się pismem. Pewną rekompensatę stanowi zachowana w zachodnich muzeach bogata i różnorodna afrykańska spuścizna artystyczna dokumentująca zetknięcie z białymi. Są to między innymi przedmioty wykonane z kości słoniowej, z drewna oraz odlewy z brązu. Materiał ten poddaje Autor drobiazgowej analizie. W książce zamieszczono obszerny aneks ukazujący najbardziej interesujące przedmioty tego rodzaju.

Książka Michała Tymowskiego budzi pewne zaskoczenie, gdy skonstatować, iż mimo bujnego rozwoju historiografii na temat wczesnonowożytnej Afryki Zachodniej podobne dzieło dotąd nie powstało. Także relacje z europejskich podróży okresu XV-XIX wieku do świata pozaeuropejskiego stały się w ostatnich latach tematem licznych analiz humanistów różnych specjalności. Niektóre z nich, na przykład *Orientalizm* Edwarda Saïda i *Podbój Ameryki. Problem innego* Tzvetana Todorova¹ wyznaczały nowy, dominujący obecnie paradygmat badawczy skupiony na analizie narracji europejskich na temat „innego” w kontekście współczesnej im kultury europejskiej, a jednocześnie, zazwyczaj, w oderwaniu od rzeczywistości spotkania. Ten nurt pisarstwa stał się również inspiracją dla wielu historyków². Nie

¹ E. Saïd, *Orientalizm*, Warszawa 1991; T. Todorov, *Podbój Ameryki. Problem Innego*, Warszawa: Aletheia 1996.

² Szczególnie bogata jest literatura na temat XIX-wiecznych relacji podróżniczych. Patrz m.in.: L. Pratt, *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja*, Wydawnictwa UJ 2011; T. Youngs, *Travellers in Africa: British Travelogues, 1850-1900*, Manchester University Press 1994; *In Transit. Travel, Text, Empire*, pod red. H. Gilbert i A. Johnston, New York: Peters Lang 2002; J. Duncan, D. Gregory, *Writes of Passage: Reading Travel Writing*, Routledge 1999; J. Fabian, *Out of our Minds. Reason and Madness in the Exploration of Central Africa*, Univ. of California Press 2000.

wpisuje się weń książka Michała Tymowskiego. Wydaje się, że Autor poszukuje przede wszystkim różnych aspektów prawdy o spotkaniu późnośredniowiecznej i wczesnorennesansowej Europy z Afryką – ekonomicznego, społecznego i religijno-psychologicznego – nie uciekając jednak od problemu zależności między kulturowo uwarunkowanymi postrzeganiem i postawami podróżników, a wytworzonymi na podstawie ich relacji narracjami. Biegłe poruszając się na gruncie kilku dyscyplin nauki – historii, antropologii, filologii, Autor stworzył pasjonującą, mocno zakorzenioną w warsztacie mediewistycznym, książkę historyczną.

Dr hab. Marek Pawełczak jest historykiem, specjalistą w zakresie historii Afryki Wschodniej, adiunktem w Instytucie Historycznym UW.

Bibliografia

1. Duncan J., D. Gregory, *Writes of Passage: Reading Travel Writing*, Routledge 1999.
2. Fabian J., *Out of our Minds. Reason and Madness in the Exploration of Central Africa*, Univ. of California Press 2000.
3. Gilbert H., A. Johnston (red.), *In Transit. Travel, Text, Empire*, New York: Peters Lang 2002.
4. Pratt L., *Imperialne spojrzenie. Pisarstwo podróżnicze a transkultuacja*, Wydawnictwa UJ 2011.
5. Said E., *Orientalizm*, Warszawa 1991; T. Todorov, *Podbój Ameryki. Problem Innego*, Warszawa: Aletheia 1996.
6. Youngs T., *Travellers in Africa: British Travelogues, 1850-1900*, Manchester University Press 1994.
7. Tymowski M., *Europejczycy i Afrykanie. Wzajemne odkrycia i pierwsze kontakty*, Seria: Monografie Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, Toruń 2017.